

อิบะโช: พื้นที่การสัมพันธ์
ของแรงงานซึรุบาริ
ในชุมชนเมืองญี่ปุ่น
Ibasho: A Relational Space
among Silver Labors
in Japan Urban Towns

กนกวรรณ สมศิริวารังกูล (Kanokwan Somsirivarangkool)¹

¹คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University
E-mail: poizfujii@gmail.com
(Received: January 7, 2025/
Revised: April 18, 2025/
Accepted: April 25, 2025)

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอแนวคิดอิบะโซ หรือ พื้นที่การสัมพันธ์ ในการทำความเข้าใจการใช้ชีวิต การทำงาน และสวัสดิการสังคมของแรงงานผู้สูงอายุในชุมชนเมือง ประเทศญี่ปุ่น อิบะโซเป็นการเคลื่อนไหวทางความคิดเกี่ยวกับการสร้างพื้นที่กึ่งสาธารณะ อันเป็นพื้นที่ที่ขาดหายไประหว่างกระบวนการกลายเป็นสมัยใหม่ของเมืองญี่ปุ่น ความเสี่ยงด้านสังคมเศรษฐกิจช่วงปลายศตวรรษก่อนส่งผลกระทบต่อปัจเจกซึ่งสังกัดตนเองอยู่กับองค์กรการทำงานหรือครอบครัวเป็นหลัก ปัจเจกเหล่านี้กลายเป็นแรงงานชิรุบาร์ที่ยังคงทำงานต่อเนื่องในปัจจุบันแม้อายุเข้าสู่วัยเกษียณ ด้วยเงื่อนไขของระบบบำนาญและประกันสุขภาพที่มีลักษณะทุนนิยมสวัสดิการ ทำให้การเข้าสู่ระบบจ้างงานใหม่สามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจและคุณค่าต่อตนเองและสังคมเพิ่มเติม บทความนี้ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดอิบะโซดำรงอยู่ทั้งในบ้านอิบะโซและการทำงานของแรงงานชิรุบาร์ เกิดการสร้างพื้นที่และเวลาที่ผู้คนในชุมชนได้เข้ามามีปฏิสัมพันธ์แบบพึ่งพาโดยอิสระท่ามกลางการเคารพอิบะโซของปัจเจกที่แตกต่างกัน การได้รู้สึกเป็นตัวเองยังสอดคล้องไปกับวิธีคิดในการจัดสวัสดิการด้านการดูแลและการทำงานตลอดชีพในระบบการจ้างงานใหม่ที่รัฐบาลญี่ปุ่นสนับสนุน อย่างกรณีศูนย์ทรัพยากรมนุษย์สูงวัยเป็นตัวแทนจ้างงานในลักษณะจำกัดประเภทและขอบเขตการทำงานตามบริบทความต้องการของพื้นที่ การศึกษาแรงงานชิรุบาร์ในชุมชนเมืองญี่ปุ่นแสดงให้เห็นว่าภาวะสูงวัยมีความเฉพาะขึ้นอยู่กับระบบสังคมที่กำหนดรูปแบบการใช้ชีวิต การทำงาน และสวัสดิการมากกว่าอายุ

คำสำคัญ: อิบะโซ, พื้นที่การสัมพันธ์, แรงงานชิรุบาร์, ชุมชนเมือง, ญี่ปุ่น

Abstract

This article presents the concept of Ibasho, or relational space, to understand the lifestyle, work, and social welfare of elderly workers in urban communities of Japan. Ibasho is an ideological movement about creating quasi-public spaces. This kind of area was missing during the modernization process of Japanese cities. Social and economic risks at the end of the last century primarily affected individuals who were affiliated with work organizations or families. These individuals became silver workers who continued to work even after reaching retirement age. The conditions of the pension and health insurance system that have characteristics of welfare capitalism allow the reemployment system to enhance economic and life value for oneself and society. This article indicates that the Ibasho concept exists both in Ibasho houses and in the work of silver workers. Space and time are spent by people in the community to interact independently among different individuals' respect for Ibasho. Being able to be free is also consistent with the way of thinking about providing care and lifelong work benefits in the reemployment system supported by the Japanese government. In the case of the Silver Human Resource Center, the employment term is limited in the type and scope of work according to the needs of the neighborhood. A study of silver workers in Japanese urban communities shows that ageing is related to the social system that determines lifestyles, work, and welfare, rather than age.

Keywords: Ibasho, Relational space, Silver labor, Urban community, Japan Rights, Legal Status

เกริ่นนำ

เนื้อหาในบทความวิจัยนี้เป็นการทบทวนประเด็นการจ้างงานใหม่ในกลุ่มแรงงานผู้สูงอายุ ท่ามกลางบริบทชุมชนเมืองญี่ปุ่นสมัยใหม่อันมีโครงสร้างพื้นฐานรองรับการทำงาน การใช้ชีวิต และสวัสดิการการดูแลผู้สูงอายุ แบบครบวงจร ถึงกระนั้นระบบการจ้างงานใหม่ในปัจจุบันยังสะท้อนถึงข้อจำกัดในการอธิบายสังคมสูงวัยตามกรอบอายุและช่องว่างในการเชื่อมโยงพื้นที่ชีวิตความสัมพันธ์ของปัจเจกสูงวัย โดยเฉพาะในฐานะการเป็นผู้ดูแลสังคม จากข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์แรงงานสูงอายุซึ่งในบทความนี้ใช้คำทับศัพท์ภาษาญี่ปุ่นว่า แรงงานชิรุบาร์ (silver labor) หมายถึงผู้ทำงานในระบบการจ้างงานใหม่ ผ่านศูนย์ทรัพยากรมนุษย์สูงวัย (Silver Human Resource Center; SHRC) ประกอบกับข้อมูลจากเจ้าหน้าที่ศูนย์ หน่วยงานภาครัฐ และผู้คนที่เข้าไปใช้พื้นที่และใช้เวลาในบ้านอิบะโซ บทความนี้อภิปรายการจ้างงานใหม่โดยคำนึงถึงศักยภาพการมีส่วนร่วมของปัจเจกสูงวัย ผ่านแนวคิดว่าด้วยพื้นที่การสัมพันธ์หรือ อิบะโซ ต่อยอดจากงานศึกษาในสายการสร้างพื้นที่ทางสังคมและการพัฒนาเมืองตอบสนองภาวะสูงวัย (Kiyota et al. 2019; Tanaka 2019; Tanaka 2021) เพื่อเชื่อมโยงอิบะโซกับการทำงานของแรงงานชิรุบาร์ ผู้เขียนแบ่งการนำเสนอข้อมูลออกเป็นสี่หัวข้อย่อย ได้แก่ 1) อิบะโซ: การเคลื่อนไหวเชิงพื้นที่โดยผู้สูงวัย อธิบายที่มาทางความคิดของการออกแบบพื้นที่พึงพาโดยอิสระจากบริบทสังคมสูงวัย 2) พื้นที่ระหว่างทาง [สู่สมัยใหม่] ซึ่งก่อรูปผ่านความเป็นสังคมญี่ปุ่น 3) แรงงานชิรุบาร์ในชุมชนเมืองญี่ปุ่นเชื่อมโยงประเด็นเรื่องการผลิตในสภาวะสมัยใหม่และการเติบโตของชุมชนเมือง และ 4) บทส่งท้าย: อิบะโซของแรงงานชิรุบาร์ในระบบทุนนิยม

อิบะโซ: การเคลื่อนไหวเชิงพื้นที่โดยผู้สูงอายุ

อิบะโซ (居場所; ibasho) เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางความคิดและการใช้พื้นที่ เพื่อเติมเต็มช่องว่างความสัมพันธ์อันเกิดจากกระบวนการสร้างความเป็นสมัยใหม่ ในสังคมญี่ปุ่น แม้ว่าโครงสร้างพื้นฐานจะถูกออกแบบให้เชื่อมต่อความเป็นเมืองทั้งในพื้นที่และเวลาได้อย่างเป็นระบบ ทว่าสิ่งอำนวยความสะดวกเหล่านี้กลับแยกส่วนชีวิต ความสัมพันธ์ของผู้คนให้ดำรงอยู่และดำเนินไปภายใต้สถาบันทางสังคมต่าง ๆ ในแง่หนึ่ง ความเป็นระเบียบเปรียบเสมือนภาวะหยุดนิ่งและจำกัดด้วยกรอบของสถานที่ ปฏิบัติทางสังคมที่แสดงออกถึงการปฏิเสธการกำกับควบคุมโดยกลไกรัฐและทุนจึงปรากฏให้เห็นผ่านรูปแบบการใช้ชีวิตความสัมพันธ์แบบอิสระมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ พื้นที่การสัมพันธ์ หรือ อิบะโซ ถูกนำเสนอในฐานะโลกทัศน์ร่วมสมัยต่อการสร้างพื้นที่รองรับการดำรงอยู่ ภายในสังคมของปัจเจกอย่างเสรีและเท่าเทียมในญี่ปุ่นมากขึ้น เน้นการออกแบบการอยู่ร่วมกันภายใต้สภาวะข้อจำกัดของสังคมสมัยใหม่ เช่น การเปลี่ยนผ่านชีวิตและสภาพชุมชน การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการแลกเปลี่ยนทางสังคมเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อปัจเจกและครอบครัว รวมถึงการฟื้นคืนความเป็นสังคมภายหลังเหตุการณ์ภัยพิบัติ

การปฏิรูปท้องถิ่นช่วงปลายศตวรรษที่ 20 ผ่านการสร้างชุมชน (まちづくり; machizukuri; neighborhood making) เชื่อมโยงกับทั้งนโยบายและโครงสร้างพื้นฐาน พื้นที่และผู้คน ส่วนใหญ่หนังสือที่เกี่ยวข้องมักนำเสนอแนวคิดและตัวอย่างการสร้างเมืองทั้งในญี่ปุ่นและต่างประเทศ โดยเฉพาะการวิเคราะห์พื้นที่สถาปัตยกรรมในฐานะกลไกสนับสนุนชีวิตความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คน Tanaka Yasuhiro สถาปนิกผู้ศึกษาแนวคิดอิบะโซ (2019; 2021) อธิบายว่าอิบะโซเกิดขึ้นแรกเริ่มราวทศวรรษ 1980 ในย่านเมืองเก่าเขตเอโดะกาวาของกรุงโตเกียว¹ อิบะโซใน *เอโดะกาวาริ* เริ่มโดยครอบครัวญี่ปุ่นคริสเตียน สร้างพื้นที่เปิดสำหรับการสื่อสารระหว่างพ่อแม่และลูก รองรับเด็กที่ไม่ต้องการไปโรงเรียนให้สามารถใช้เวลาและพื้นที่แห่งนี้ได้โดยปราศจากเงื่อนไข ปัจจุบันผู้ใช้พื้นที่มีหลากหลายกลุ่ม ต่างช่วงอายุ รวมถึงผู้ที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้อย่างเต็มที่ (disabilities) Tanaka ยังศึกษาเปรียบเทียบอิบะโซในย่านเมืองใหม่เซนริ ในจังหวัดโอซากา ก่อตั้งขึ้นช่วงปี 2000 ในรูปแบบของคาเฟ่ท้องถิ่น เป็นพื้นที่พบปะ

¹ เอโดะกาวาเคยเป็นเมืองรอบปราสาทและเอโดะศูนย์กลางอำนาจก่อนการปฏิวัติเมจิ 1868 ซึ่งถือเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมการเมืองครั้งสำคัญของญี่ปุ่นสมัยใหม่

พูดคุยของผู้คน เนื่องด้วยเซนริเป็นพื้นที่ทดลองสร้างเมืองใหม่สำหรับการอยู่อาศัยขนาดใหญ่แห่งแรกในช่วงฟื้นฟูประเทศหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ทำให้ลักษณะรุ่นประชากรที่อยู่อาศัยมีความเฉพาะ ผู้สูงอายุในเมืองเซนริปัจจุบันส่วนใหญ่คือประชากรรุ่นที่เข้ามาทำงานในโอซากายุคฟื้นฟูเศรษฐกิจ โดยกระทรวงที่ดิน โครงสร้างพื้นฐาน การขนส่ง และการท่องเที่ยวของญี่ปุ่น (Ministry of Land, Infrastructure, Transport and Tourism; MLIT) ได้ส่งเสริมการพัฒนาเมืองน่าอยู่ (Machizukuri) ทั้งในแง่ภูมิทัศน์แวดล้อม และสังคมชุมชนโดยรอบ ประยุกต์ใช้แนวคิดผังเมืองและละแวกบ้าน (neighborhood unit) แบบตะวันตกพร้อมกับแนวคิดพื้นที่แบบญี่ปุ่น ทำให้กิจกรรมการใช้พื้นที่เกิดขึ้นในระยะใกล้เคียงและเดินถึงได้ เชื่อมต่อถนน รถไฟ สวนสาธารณะ โรงเรียน และห้างสรรพสินค้าอย่างเป็นระบบ

อีกมุมหนึ่ง หลักการสำคัญของอิบะโชได้ถูกนำเสนอผ่านการดำเนินงานขององค์กรไม่แสวงหากำไรญี่ปุ่น (Non-Profit Organization; NPO) ซึ่งมีสำนักงานตั้งอยู่ในรัฐวอชิงตัน ประเทศสหรัฐอเมริกา พัฒนาขึ้นเป็นหลักการแปดประการ ประกอบด้วย ภูมิปัญญาของผู้สูงอายุ การมีพื้นที่แบบไม่เป็นทางการ ความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน การมีส่วนร่วมของผู้คนหลากหลายของช่วงวัย การสลายความเป็นรู้สึกแปลกแยกในชีวิตประจำวัน วัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น การสร้างสภาพแวดล้อมแบบยืดหยุ่น และการโอบรับความไม่สมบูรณ์แบบตลอดจนการเปลี่ยนแปลง ในทางปฏิบัตินับตั้งแต่ทศวรรษ 2010 เป็นต้นมา อิบะโชถือเป็นโครงการที่เน้นให้ผู้สูงอายุเป็นผู้กระทำการหลักในการพัฒนาพื้นที่การสัมพันธ์ เริ่มจากในประเทศญี่ปุ่นภายหลังเหตุการณ์แผ่นดินไหวและสึนามิครั้งใหญ่ ณ จังหวัดอิวาเตะ แถบตะวันออกเฉียงเหนือของญี่ปุ่นในปี 2011 Emi Kiyota นักวิชาการสายนิเวศวิทยาสำหรับผู้สูงอายุซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งองค์กรอิบะโชทดลองใช้พื้นที่บ้านอิบะโช (Ibasho house) ในเมืองโอฟูนาโตะของจังหวัดอิวาเตะเป็นพื้นที่ทางกายภาพจัดกิจกรรมโดยผู้สูงอายุเป็นผู้ริเริ่มออกแบบ เช่น จิบชา ทำกับข้าว เล่นเกม ออกกำลังกาย ให้ผู้คนในชุมชนหลากหลายรุ่นได้เข้ามาใช้พื้นที่และมีโอกาสสร้างปฏิสัมพันธ์ (ageing-friendly neighborhood) อิบะโชจึงเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนมุมมองปรับเปลี่ยนตามบริบทความต้องการและความเข้าใจระหว่างกันของผู้คนในละแวกชุมชน สะท้อนว่าแนวคิดอิบะโชโดย NPO มุ่งเน้นการทำให้คุณค่าความหมายของภาวะสูงวัยซึ่งโดยส่วนมากมีความเป็นนามธรรม สามารถกลายเป็นพื้นที่และกิจกรรมเชิงรูปธรรมได้

เห็นได้ว่าอิบะโซเป็นเบื้องหลังความคิดต่อความต้องการเปลี่ยนแปลงสังคม ตั้งแต่ในระดับความสัมพันธ์แบบครอบครัว ชุมชนเมือง และการเป็นสังคมสูงวัย Emi Kiyota et al. (2019, 29) ให้ภาพแนวคิดหลักของอิบะโซซึ่งมีใจความสำคัญอยู่ที่ การสร้างระบบนิเวศแบบพึ่งพาโดยอิสระ หมายถึง การที่ผู้คนในสังคมสมัยใหม่มีโอกาสได้พบปะหรือใช้พื้นที่เวลาร่วมกันในระดับชีวิตประจำวัน ตามความสมัครใจและธรรมชาติของชุมชนแต่ละแห่ง บ้านอิบะโซจึงเป็นพื้นที่ทางสังคมกึ่งถาวรของชุมชนในการดำเนินงานระยะยาว นอกจากนี้ กลุ่ม NPO ยังเป็นเครือข่ายทำงานที่นำกรอบคิดอิบะโซไปใช้ออกแบบการพัฒนาพื้นที่นอกสังคมญี่ปุ่น โดยปรับเนื้อหาสาระให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมการรวมกลุ่มในพื้นที่สาธารณะของชุมชนท้องถิ่นมากกว่าพื้นที่บ้าน ช่วงทศวรรษที่ผ่านมา มีการขยายโครงการอิบะโซ (Ibasho projects) สู่ประเทศโกตดิวัวร์ในทวีปแอฟริกา และหลายประเทศในทวีปเอเชีย ได้แก่ เนปาล ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ ซึ่งล้วนแล้วแต่เผชิญกับเหตุการณ์พลิกผันทางธรรมชาติและสังคม มีบริบทเฉพาะทางสังคมต่อการจัดการภาวะสูงวัย การนำหลักการของอิบะโซซึ่งให้ความสำคัญต่อผู้สูงอายุในฐานะผู้นำความเปลี่ยนแปลงมาประยุกต์ใช้ จึงปรากฏรูปแบบการรวมกลุ่มแตกต่างกันไป ในญี่ปุ่นเกิดการพัฒนาศูนย์ที่เช่น คาเฟ่ ที่พบปะพูดคุยแบบซาลอน (salon) ร้านอาหาร ตลาดสินค้าเกษตร ในฟิลิปปินส์มีการสร้างกลุ่มผู้ปลูกผักผลไม้ ร้านค้า กลุ่มรีไซเคิลพลาสติก ขณะที่เนปาลมีการจัดการความหลากหลายทางอาหารและชีวภาพ แสดงให้เห็นว่าอิบะโซคือแนวคิดที่ใช้องค์ประกอบวิถีชีวิตภายในชุมชนจากประสบการณ์ของผู้สูงอายุมาปรับใช้ภายใต้เงื่อนไขความเสี่ยงทางสังคมปัจจุบัน ดังที่เนื้อหาในส่วนนี้ได้กล่าวถึงสาระสำคัญของแนวคิดอิบะโซ เนื้อหาส่วนถัดไปของบทความจะเป็นการอธิบายถึงบริบทสังคมเมืองญี่ปุ่นและการสร้างอิบะโซของผู้สูงอายุ ท่ามกลางแนวโน้มการจ้างงานใหม่และข้อจำกัดของทุนนิยมสวัสดิการแบบญี่ปุ่น

พื้นที่ระหว่างทาง(สู่สมัยใหม่)

ในพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์และนวัตกรรมสมัยใหม่แห่งชาติ หรือ Miraikan (日本科学未来館) ในย่านโอไดบะ เมืองใหม่ที่สร้างขึ้นจากการนำขยะมาถมทะเลของโตเกียว จัดแสดงนิทรรศการ Park of Aging โดยใช้สื่อแบบโต้ตอบ ให้ผู้เข้าชมสัมผัสประสบการณ์การเป็นผู้สูงวัยผ่านผัสสะการมองเห็น การได้ยิน การเคลื่อนไหว การแสดงออกทางอารมณ์และความทรงจำ รวมถึงการนิยามความหมายทางสังคมต่อภาวะสูงวัย เกมทดสอบสมรรถภาพการเดินไปช้อปปิ้งมาเกิดในละแวกที่อยู่อาศัยเมื่อแก่ตัวลง

Let's Go to the Supermarket! สร้างความเข้าใจเชิงประสบการณ์ต่อร่างกายที่เคลื่อนไหวได้ช้า ขาดสมดุลและกำลั ง ทำให้ยากต่อการหลบเลี่ยงสรรพสิ่งบนท้องถนนระหว่างทางซึ่งเคลื่อนไหวอย่างรวดเร็ว รวบรวมว่าภาวะสูงวัยเป็นเวลาแห่งการชะลอที่เดินสวนทางกับเวลาแบบสมัยใหม่ที่พุ่งเป้าสู่อนาคต ถึงกระนั้น ความสูงวัยของชุมชนเมืองยังคงดำรงอยู่คู่กับย่านที่อยู่อาศัยและย่านท่องเที่ยว ปรากฏผ่านสถาปัตยกรรมและโครงสร้างพื้นฐานแห่งยุคสมัย

ดังตัวอย่าง อิบะไซในญี่ปุ่นเกิดจากการใช้บ้านว่าง (abandoned house) หรือร้านค้าที่ปล่อยว่างจากการใช้งานมาเปิดพื้นที่ให้ผู้คนสามารถรวมตัวกันได้ การเปลี่ยนภาพปรากฏของบ้านว่างให้เป็นบ้านที่ผู้คนมารวมตัวกันสามารถสร้างจุดสังเกตให้ผู้เดินผ่านไปมาสนใจแวะเวียน (visiting place) สร้างพื้นที่สำหรับการพึ่งพาอาศัยกันอย่างไม่เป็นทางการ ไม่ว่าทางวัตถุหรือจิตใจ เน้นการพูดคุยแบบไร้พรมแดนด้านภาษารุ่น หรือวัฒนธรรม ผู้คนอาจแสดงออกซึ่งอารมณ์หรือพูดในสิ่งที่ไม่อาจทำได้ในสถานที่อื่น Tanaka (2019, 126-8) อ้างถึงแนวคิด semi-public space หรือพื้นที่กึ่งสาธารณะของ Oriza Hirata (1998) ในฐานะของการสร้างบทสนทนา (dialogue) ท่ามกลางปฏิสัมพันธ์และการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างผู้คน ยกตัวอย่างพื้นที่กึ่งสาธารณะในสังคม เช่น แกลลอรีศิลปะ สถานพักพิง อันเป็นพื้นที่ที่อยู่ระหว่างการสื่อสารในพื้นที่ส่วนตัว (private space) กับพื้นที่สาธารณะ (public space) จึงเปิดรับการเข้าออกของผู้สนใจที่เลือกจะใช้พื้นที่และเวลาตามความสะดวก ยิ่งไปกว่านั้น Tanaka (2019, 118) เสนอว่าความต่อเนื่องของิบะไซในฐานะพื้นที่กึ่งสาธารณะเกิดจากการคำนึงถึงสามองค์ประกอบสำคัญ คือ ผู้คน สิ่งของ และเงิน กล่าวคือ (1) การเชื่อมต่อกับบ้านิบะไซและข้าวของเครื่องใช้ภายในบ้าน รวมทั้งสินค้าที่นำมาแจกจ่าย จำหน่าย หรือแลกเปลี่ยนร่วมกัน (2) การใช้สิ่งที่มีอยู่แล้วในการต่อยอดสร้างสรรค์ [ตามแนวคิด Bricolage ของนักมานุษยวิทยา Claude Levi-Strauss คล้ายกับวิถีลงมือทำด้วยตัวเองแบบ craftsmen คือ DIY; Do it Yourself] ทุกอย่างประกอบสร้างขึ้นจากการใช้พื้นที่และสิ่งของมากกว่าการยึดติดกับแผนงานตามความรู้แบบทางการ (3) ให้ความสำคัญกับทุกคนอย่างเท่าเทียมกันทั้งสมาชิกหลัก อาสาสมัคร และผู้เข้าร่วมทั้งประจำและไม่ประจำ เนื่องจากิบะไซส่วนใหญ่ดำเนินงานโดยระบบจัดการตัวเองเป็นหลักมากกว่าพึ่งพาสถาบันหรือตัวแทนแบบทางการ ส่งผลให้มีอิสระในการออกแบบพื้นที่ โดยส่วนมากเงินอุดหนุนจากหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชนภายนอกในการสนับสนุนิบะไซถูกจัดสรรไว้สำหรับค่าใช้จ่ายด้านสาธารณูปโภคและสถานที่

ขณะเดียวกัน รากฐานการสร้างความเป็นญี่ปุ่นสมัยใหม่ยังถูกอธิบายผ่านลักษณะสัมพัทธ์ภายใต้ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกลุ่มทางสังคม งานเขียนทางด้านมานุษยวิทยาที่นำเสนอคุณลักษณะเฉพาะแบบญี่ปุ่นขึ้นคลาสสิกในโลกวิชาการตะวันตกอย่าง *The Chrysanthemum and the Sword* โดย Ruth Benedict (1946) ผู้เขียนชี้ว่าปัจเจกดำรงอยู่ภายใต้โครงสร้างสังคมลำดับชั้น บุคลิกภาพภายในของชาวญี่ปุ่นเกิดจากบริบททางวัฒนธรรมที่หล่อหลอมความอดกลั้นและความทะเยอทะยานสู่ความสำเร็จ ความเชื่อแบบชินโตต่อเทพเจ้าและการปฏิรูปประเทศเข้าสู่รัฐชาติสมัยใหม่ในยุคมะจิ นำมาสู่การกำหนดสถานะบทบาทจักรพรรดิและการเมืองแบบใหม่ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ทางสังคมที่ยึดโยงการให้แบบต่างตอบแทนระหว่างปัจเจกและปัจเจกกับองค์กร แม้ว่างานศึกษาของ Benedict จะถูกโต้แย้งโดยนักวิชาการทั้งในและนอกญี่ปุ่น (Doi 1973; Dower 1999; Reid 1999) แต่อาจกล่าวได้ว่างานชิ้นนี้มีอิทธิพลต่อการกำหนดคำอธิบายทางการเมืองสากลระหว่างสหรัฐอเมริกาต่อญี่ปุ่นภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง รวมการสร้างความหมายของความเป็นญี่ปุ่นจากมุมมองภายนอก

การผลิตซ้ำความเป็นชาตินิยมญี่ปุ่นผ่านวาทกรรม Nihonjinron หรือคำอธิบายต่อความเป็น(ชาติ)ญี่ปุ่น ในโลกวิชาการญี่ปุ่นศึกษาช่วงศตวรรษที่ 20 ก่อให้เกิดวิวาทะเรื่องวัฒนธรรมญี่ปุ่นแบบหนึ่งเดียวจากทั้งมุมมองภายในและภายนอกประเทศ ภายหลังสงครามโลก Yoshio Sugimoto (1999) ให้ข้อสังเกตต่อเค้าโครงการอธิบายสังคมญี่ปุ่นผ่านเอกสารและงานเขียน บนสมการชาตินิยม เชื้อชาติ และวัฒนธรรมเสมือนหนึ่งว่าเป็นสิ่งเดียวกัน ลดทอนความหลากหลายภายในสังคม การสร้างความเฉพาะให้สังคมญี่ปุ่นนี้กลับกลายเป็นการสร้างคู่ตรงข้ามกับสังคมอื่น เช่นเดียวกับที่ Marilyn Ivy (1995) อภิปรายถึงความเป็นชาตินิยมทางวัฒนธรรมของญี่ปุ่นซึ่งปรับตัวต่อกระบวนการทำให้เป็นสมัยใหม่ที่ส่งผลให้วัฒนธรรมบางอย่างหายไป (vanish) ด้วยการรักษาปฏิบัติการทางวัฒนธรรมให้มีความต่อเนื่อง ผลิตภาพตัวแทนของชาติผ่านวัฒนธรรมร่วมสมัย เช่น วิถีชีวิตชนบทกับเมือง คติชนกับความรู้สมัยใหม่ การก่อรูปของวัฒนธรรมชาตินิยมยังอาศัยกลไกทุนนิยมและวัฒนธรรมสมัยนิยมเป็นเครื่องมือสร้างญี่ปุ่นสมัยใหม่อีกด้วย ในอีกด้านหนึ่ง ญี่ปุ่นสมัยใหม่ยังหมายถึงการเข้ายึดครองความหมายของ “ความเป็นสมัยใหม่” ผ่านกระบวนการผลิตวิถีการบริโภคและการใช้เวลาว่าง โดยอาศัยเทคโนโลยีและอุตสาหกรรมการเล่นเรื่องแนวป๊อป-แฟนตาซี เช่น เกม การ์ตูน คาราโอเกะ มูนิยันต์ และมาสคอต ส่งต่อพื้นที่ในจินตนาการของญี่ปุ่นสู่ตลาดสากลอย่างแพร่หลาย (Alt 2021)

พบว่า พื้นที่ที่หายไป (lost place) ภายใต้กระบวนการสร้างญี่ปุ่นสมัยใหม่ ไม่เพียงเกี่ยวข้องกับการเติบโตของเมือง แต่ยังสะท้อนมายาคติต่ออัตลักษณ์ช่วงวัย จำแนกตามกลุ่มสังคมในองค์กร กล่าวคือ บทบาทหน้าที่เชิงสถาบันของพลเมือง ถูกกำหนดตามกรอบอายุและสถานที่เป็นหลัก ในแง่นี้ อิบะโซจึงเป็นปฏิบัติการหวนหา พื้นที่ว่าง (間; ma; empty space) แนวคิดที่ว่าด้วยช่องว่างและความเป็นไปได้ หรือจินตนาการในการก่อรูปความสัมพันธ์ภายในพื้นที่ระหว่าง ช่องว่างทางกายภาพส่งผลต่อความรู้สึกสบายตัวสบายใจ ความเป็นอิสระในการดำรงอยู่ร่วมกันในพื้นที่ วาริชา วงศ์พยัต (2560, 144) อธิบายว่าสถาปัตยกรรมบ้านพื้นถิ่นของญี่ปุ่นออกแบบพื้นที่ในระหว่างทั้งภายในและภายนอก ได้แก่ ระเบียงแบบเปิดโล่ง (engawa) กับ พื้นดินแบบปิดล้อม (doma) พื้นที่ทั้งสองทำหน้าที่ผสานพื้นที่อยู่อาศัยภายในกับสภาพแวดล้อมภายนอก เป็นพื้นที่ว่างสำหรับทำกิจกรรมได้อย่างลื่นไหล พื้นที่ (ในระหว่าง; in-between) บ้านดังกล่าวจึงรองรับการมีส่วนร่วมระหว่างผู้คนหลายช่วงวัย โดยเฉพาะความรู้สึกร่วมทางสังคมที่ขาดหายไปจากบริบทความเป็นเมือง

บ้านอิบะโซเป็นพื้นที่ใช้สอยและทำกิจกรรมหมุนเวียนของผู้เข้าร่วมในละแวกชุมชนช่วยดูแลระดับประคองสุขภาพกายและจิตของกันและกัน โดยเฉพาะผู้สูงอายุ ซึ่งถือเป็นกลุ่มประชากรหลักที่ใช้พื้นที่อิบะโซในญี่ปุ่น ถือเป็นกลไกระดับท้องถิ่นที่ช่วยลดงบประมาณด้านสวัสดิการสังคมที่รัฐต้องจัดสรรในการดูแลผู้สูงอายุ ตัวอย่างอิบะโซในนิกาตะ จังหวัดทางตอนกลางแถบตะวันตกของญี่ปุ่น สร้างกิจกรรมในการให้คุณค่ากับการหยิบยื่นมือ (family's hands) เข้ามาช่วยเหลือคนละไม้ละมือ ในเรื่องเล็กๆ น้อยๆ นอกจากนี้ อิบะโซยังสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับองค์กรท้องถิ่นดำเนินงานด้านการเอาใจใส่โดยชุมชน (community care) เปรียบเสมือนระบบนิเวศรองรับความเป็นอยู่ของปัจเจกให้สามารถใช้ชีวิตด้วยตนเองในชุมชนได้อย่างภูมิใจ เห็นได้ว่า อิบะโซเป็นแนวคิดเชิงกระบวนการที่ออกแบบโดยผู้สูงวัย (productive ageing) ด้วยบทบาทของการเป็นผู้ดูแลเช่นเดียวกับคนในชุมชนช่วงวัยอื่นที่มาเข้าร่วมกิจกรรม ทำให้มุมมองของผู้คนต่างรุ่นต่อภาวะสูงวัยกว้างขวางขึ้น สรุปได้ว่า การเกิดขึ้นของอิบะโซเป็นการเน้นย้ำถึงคุณค่าและความต้องการในชีวิตที่แตกต่างหลากหลายของปัจเจก อิบะโซคือพื้นที่และเวลาซึ่งขาดหายไปจากสังคมสมัยใหม่ การใช้เวลาในที่แห่งนี้อนุญาตให้แต่ละคนสามารถเป็นตัวเองได้โดยปราศจากการตัดสินหรือคาดหวังจากสังคม โดยตารางกิจกรรมเป็นเพียงการบอกกล่าวประชาสัมพันธ์ให้ผู้สนใจเข้าร่วมตามวันเวลาที่กำหนด มากกว่าการตอบวัตถุประสงค์โครงการ รายละเอียดกิจกรรมขึ้นอยู่กับผู้เข้าร่วมในแต่ละวัน พื้นที่การพึ่งพาโดยอิสระแบบอิบะโซจึงหมายถึง การที่ผู้คนสามารถใช้เวลาโดดเดี่ยวของตนเองได้

พูดเท่าที่อยากพูด อยู่เงียบ ๆ เคลื่อนย้ายตัวเองไปตามจังหวะเวลา ตามสิ่งที้อยากทำ หรือแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับโลกในอิมะโซ โดยไม่จำเป็นหาเหตุผลรองรับหรือสร้างความพึงพอใจให้กับผู้อื่นจากการกระทำเหล่านั้นเสมอไป การมองภาวะสูงวัยผ่านมิติการใช้พื้นที่อิมะโซข้างต้นยังสนับสนุนประเด็นที่ Tanaka (2019, 165) ได้สรุปไว้อย่างน่าสนใจว่า การเข้าสู่สังคมสูงวัยอาจส่งผลกระทบต่อสังคมมากมาย ดังที่ประเทศทั่วโลกกำลังปรับตัวรับมือ ถึงกระนั้น การดำรงอยู่ของปัจเจกสูงอายุนั้นไม่ใช่ปัญหา การจัดกลุ่มผู้สูงอายุให้เป็นกลุ่มเปราะบางหรือกลุ่มทางสังคมเฉพาะจึงไม่ใช่ทางออกของปัญหา ด้วยเหตุนี้ วิธีคิดเรื่องอิมะโซจึงต้องการสลายเส้นแบ่งพื้นที่เชิงช่วงวัย โอบรับผู้คนต่างวัยและสถานะชนชั้น ในฐานะปัจเจกอย่างเสมอภาคกัน

แรงงานชิรุบาริในชุมชนเมืองญี่ปุ่น

ในวัฒนธรรมญี่ปุ่นซึ่งการเปลี่ยนผ่านชีวิตของปัจเจกเกิดขึ้นภายในกลุ่มสังคมทางการเมืองตามระบบช่วงวัย ดังที่ Chie Nakane (1967) อธิบายแนวคิดเรื่องสถานที่ (place) หรือ ba (場; ば) ในสังคมญี่ปุ่นว่ามีนัยยะสื่อถึงกรอบ (frame) ล้อมรอบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล แตกต่างจากการกำหนดความเป็นบุคคลจากคุณลักษณะความสามารถ (attributes/qualifications) สัมพันธ์กับหน้าที่ซึ่งจำแนกความแตกต่างระหว่างกลุ่มทางสังคมต่าง ๆ เนื่องจาก place (ba) อธิบายกลุ่มทางสังคมบนฐานคิดของสถานที่เป็นหลัก Nakane เสนอว่าสังคมญี่ปุ่นมีแนวโน้มการจำแนกความสัมพันธ์ตามสถานที่ ในที่นี้หมายถึงการระบุตัวตนผ่านองค์กรมากกว่าตำแหน่งงาน (社員; sha-in; company member) เช่นเดียวกับแนวคิดเรื่องบ้าน (household; ie) ซึ่งหลอมรวมสมาชิกของบ้านในฐานะกลุ่มทางสังคมและหน่วยในการดำรงอยู่ของชุมชน ความสัมพันธ์เสมือนครอบครัว (family-like) ดังกล่าวมักปรากฏในปริบทของบ้านและที่ทำงาน ด้วยเหตุนี้ ในแง่หนึ่งการสร้างชุมชนตามแนวคิดอิมะโซจึงเป็นการเคลื่อนไหวเชิงพื้นที่เพื่อปลดปล่อยความสัมพันธ์ออกจากกรอบคิดสถานที่ที่ปัจเจกสังกัด

การใช้ชีวิต การทำงาน และการจัดสวัสดิการสังคม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างมาก โดยเฉพาะการเข้าสู่ภาวะสูงวัยที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ชีวิตการทำงาน และการเข้าถึงสวัสดิการ ภาวะสูงวัยไม่อาจจำกัดได้จากกรอบอายุในการเข้าออกจากระบบการทำงานเพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องคำนึงถึงเงื่อนไขการดำรงชีวิตและบริบทสังคมแวดล้อม ในพื้นที่เมืองของประเทศญี่ปุ่น Dorinne Kondo (1990) เสนอว่าวัฒนธรรมการทำงานประจำในองค์กรแบบพนักงานเงินเดือน (salaryman;

サラリーマン) นับตั้งแต่ช่วงกลางศตวรรษ 20 เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตและการบริโภคระดับครัวเรือน² โดยเฉพาะอย่างยิ่งประกอบสร้างอัตลักษณ์ของปัจเจกเชื่อมโยงกับองค์กร (corporate self) เนื่องจากการทำงานในองค์กรไม่ได้เป็นเพียงอาชีพ แต่เป็นตัวตนทางสังคมที่ปัจเจกประกอบสร้างขึ้นภายใต้โครงสร้างสังคมแบบช่วงชั้นในญี่ปุ่น ตัวตนแบบองค์กรนี้นำมาซึ่งการยึดถืออุดมการณ์ของบริษัทหรือหน่วยงานเป็นส่วนสำคัญในการดำเนินชีวิตทั้งในและนอกบริบทการทำงาน การผลิตและการบริโภคระดับครอบครัวจึงแบ่งบทบาทตามเพศและอายุ

ขณะเดียวกัน การปฏิรูปท้องถิ่นโดยเฉพาะวัฒนธรรมเพื่อนบ้าน (neighborhood reformation) ยังเป็นกลไกสำคัญในการรื้อสร้างเมืองหลังภาวะสงครามโลก รัฐบาลญี่ปุ่นพยายามรื้อฟื้นระบบสมาคมเพื่อนบ้าน (Neighborhood Association; Chounaikai)³ จากอำนาจท้องถิ่นเดิมที่เคยใช้ภายใต้การควบคุมของรัฐ อีกด้านหนึ่ง ชุมชนเองก็สร้างกลุ่มทางสังคมแบบอิสระ (Neighborhood Self-Governing Association; Jichikai) ในการจัดการขับเคลื่อนประเด็นปัญหาระดับท้องถิ่น ใส่ใจกับสภาพความเป็นอยู่ของผู้คนในละแวกชุมชน การปฏิรูปท้องถิ่นในญี่ปุ่นทั้งสองแนวทางเกิดขึ้นในช่วงรื้อสร้างเมืองและช่วงเศรษฐกิจเติบโตของญี่ปุ่น ดังที่ Ryo Shimizu (2017) ได้อธิบายกระบวนการกลายเป็นเมืองและการสร้างพื้นที่ในญี่ปุ่นหลังยุคสงครามโลกจนถึงปัจจุบัน ออกเป็น

² Zijia Guo (2021) อธิบายว่านับตั้งแต่ทศวรรษ 1990 ญี่ปุ่นเผชิญกับความถดถอยทางเศรษฐกิจ การมีงานทำในระบบและประสบความสำเร็จตามแบบแผนความคาดหวังของสังคมส่งผลโดยตรงต่อการดำเนินชีวิตของปัจเจก อิทธิกอโมริกลายเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจในภาพรวมที่ถูกลดทอนสู่ปัญหาของตัวปัจเจกเอง (anti-social) ท่ามกลางบริบทสังคมการทำงานแบบญี่ปุ่นโดยเฉพาะในองค์กร ด้วยลักษณะการบริหารตามหลักความเป็นชายที่มีอำนาจนำ (salaryman masculinity) ทั้งการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความสัมพันธ์ในการผลิต มิติทางอารมณ์และสัญลักษณ์ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างการจ้างงานตลอดชีพ (lifetime employment) ของญี่ปุ่นภายหลังสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้พนักงานประจำตกงาน และกลายเป็นแรงงานชั่วคราวมากขึ้น ความเป็นชายในฐานะเสาหลักดูแลครอบครัวถูกสั่นคลอนและเผชิญหน้ากับความตึงเครียดส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว

³ บทบาทของสมาคมเพื่อนบ้านซึ่งกระจายอยู่ทั้งในพื้นที่เมืองและพื้นที่ชนบท ทำหน้าที่ทางสังคมแทนระบบครอบครัวที่ลดบทบาทลงหลังสงคราม งานศึกษาของ Sugimoto (2014) และ Yoichi Nishimoto (2018) ชี้ให้เห็นว่า NHAs เป็นระบบสังคมที่ใช้อำนาจนำแบบเป็นมิตร (friendly authoritarianism) โดยเพื่อนบ้านหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ใกล้ชิดในพื้นที่ใกล้เคียง สร้างกลไกการสอดส่องดูแลระดับชีวิตประจำวันและกำกับความหมายเชิงศีลธรรมในชุมชน

5 ช่วง ได้แก่ (1) **ช่วงรื้อสร้างเมือง** ปี 1945-1955 เมืองหลัก ๆ ของญี่ปุ่น เช่น โตเกียว โอซากา ฮิโรชิมา ได้รับความเสียหายจากสงคราม รัฐบาลญี่ปุ่นได้จัดระบบผังเมืองใหม่ รองรับโครงสร้างพื้นฐานและย่านการเติบโตของเมือง ใช้นโยบายกระตุ้นการลงทุนด้านที่อยู่อาศัย ส่งผลให้เกิดชุมชนชนชั้นกลางทางเศรษฐกิจ (2) **ช่วงเศรษฐกิจเติบโต ปี 1955-1973** เกิดการสร้างเมืองใหม่ เช่น Senri town ในโอซากา รายล้อมด้วยอพาร์ทเมนต์สมัยใหม่ที่สามารถอยู่อาศัยเหมือนบ้านเดี่ยว พร้อมสิ่งอำนวยความสะดวกและระบบขนส่งมวลชนแบบครบวงจรที่ทำให้ผู้คนสามารถเดินทางจากย่านที่พักอาศัยมาทำงานในเมือง ศูนย์กลางของเมืองกลายเป็นพื้นที่ความสัมพันธ์แบบธุรกิจและราชการ ท่ามกลางการเคลื่อนไหวเรียกร้องของผู้อยู่อาศัยในพื้นที่เมืองต่าง ๆ สอดคล้องกับวิถีชีวิตอันหลากหลายของผู้เคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่ในพื้นที่

จนกระทั่งเกิดวิกฤตเศรษฐกิจระดับโลก ญี่ปุ่นเข้าสู่สภาวะ (3) **ช่วงเศรษฐกิจซบเซา ปี 1973-1985** ขณะที่ปัญหาว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการอยู่อาศัยอันเนื่องมาจากการพัฒนาเมืองของรัฐและทุนถูกต่อต้านโดยประชาชน นำมาสู่การผลักดันนโยบายมีส่วนร่วมในการออกแบบผังเมืองโดยเน้นชุมชนเป็นสำคัญ (machizukuri; town-making) รวมถึงแผนการใช้งานพื้นที่นาร่องที่เมืองโกเบ โตเกียว และโยโกฮามา ถึงกระนั้น ภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องในญี่ปุ่นก่อให้เกิด (4) **ช่วงเศรษฐกิจแตกสลายและทศวรรษที่หายไป ปี 1985-2005** [เมืองเข้าสู่ภาวะสูงวัย, เน้นโดยผู้เขียน] ที่อยู่อาศัยมีราคาแพง ประชากรวัยแรงงานจำเป็นต้องอพยพเคลื่อนย้ายหรือปรับตัวต่อสภาพการอยู่อาศัยแบบจำกัดมากขึ้น ประชากรสูงวัยคงอยู่ในพื้นที่ส่งผลให้ค่าเฉลี่ยอายุของผู้อยู่อาศัยเพิ่มสูงขึ้น ขณะเดียวกันเมืองได้กลายเป็นชุมชนของแรงงานต่างประเทศที่เคลื่อนย้ายเข้ามาหางานทำในญี่ปุ่น ความหมายของชุมชน (community) จึงขยายจากขอบเขตพื้นที่กายภาพสู่ความร่วมมือภาคประชาสังคมของผู้คนหลากหลายแบบในท้องถิ่น เช่น อาสาสมัคร (volunteer) กลุ่มองค์กรไม่แสวงหากำไร (NPO) สหภาพความร่วมมือโดยคนทำงาน (Worker Co-operative)⁴

⁴ Worker cooperative หากแปลตรงตัวเป็นภาษาไทย หมายถึง สหกรณ์แรงงาน อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนใช้คำว่าสหภาพความร่วมมือโดยคนทำงานเพื่อบ่งถึงลักษณะการรวมกลุ่มที่สมาชิกทุกคนต่างเป็นเจ้าขององค์กร ด้วยแนวคิดการกระจายอำนาจจากศูนย์กลางแบบลำดับชั้นสู่ประชาธิปไตยในการบริหารจัดการ สหภาพความร่วมมือโดยคนทำงานระดับประเทศของญี่ปุ่น (Japan Workers' Co-operative Union; JWCU) เกิดขึ้นราวทศวรรษ 1950 เพื่อเป้าหมายในการสร้างโอกาสการจ้างงานหลังภาวะสงคราม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้ว่างงาน พลเมืองวัยกลางคนและสูงวัย

ประกอบกับการที่ญี่ปุ่นเข้าสู่ (5) ช่วงเมืองลดขนาด นับตั้งแต่ปี 2005 เป็นต้นมา ประชากรญี่ปุ่นในภาพรวมมีจำนวนลดลง สัดส่วนประชากรสูงอายุเพิ่มขึ้น รวมถึงการเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติในหลายพื้นที่นำมาซึ่งโครงการฟื้นฟูเมือง และวางแผนรองรับความเสี่ยงด้วยการสร้างพื้นที่และกิจกรรมระดับชุมชนให้ดำเนินงานได้ด้วยตนเอง ดังปรากฏเป็นพระราชบัญญัติสนับสนุนการพึ่งพาตัวเองของผู้จำเป็น ได้รับการช่วยเหลือ (Act for Supporting the Self-Reliance of Needy Persons 2013) เพิ่มพูนสวัสดิการโดยอาศัยการช่วยเหลือเกื้อกูลกันผ่านกลไกอาสาสมัครและองค์กรอิสระ ร่วมกับหน่วยงานสวัสดิการสังคมท้องถิ่น ให้ปัจเจกสามารถใช้ชีวิตตามมาตรฐานที่พึงมีในสังคม

ภาพสะท้อนการเข้าสู่สังคมสูงวัยของญี่ปุ่น ปรากฏผ่านโครงสร้างการพัฒนาพื้นฐานอย่างรถไฟ ดังปรากฏคำว่า Silver หรือ ชิรุบาร์ (シルバー) เป็นคำขยายที่ถูกใช้เรียกที่นั่งสำหรับผู้โดยสารสูงอายุ “silver seats” ที่นั่งชิรุบาร์นี้ติดตั้งในขบวนรถไฟของบริษัท Japan Railways (JR) ที่วิ่งระหว่างเมืองโตเกียวกับเมืองโอซากา สำหรับให้บริการผู้สูงอายุ และผู้ที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้อย่างเต็มที่ เริ่มใช้งานในปี 1973 ช่วงวันเคารพผู้สูงอายุ (Respect for the Aged Day) ในเดือนกันยายนซึ่งกำหนดให้เป็นวันหยุดประจำชาติของทุกปี จนกระทั่งทศวรรษ 1990 ที่นั่งชิรุบาร์จึงถูกปรับเปลี่ยนเป็นที่นั่งพิเศษ (priority seats) สำหรับผู้ต้องการความช่วยเหลือลำดับต้น ครอบคลุมตั้งแต่ ผู้พิการหรือผู้ได้รับบาดเจ็บ หญิงตั้งครรภ์ เด็กเล็ก ที่นั่งชิรุบาร์จึงสื่อถึงแนวโน้มการเข้าสู่สังคมสูงวัยของญี่ปุ่นตั้งแต่ทศวรรษ 1970 ช่วงเวลาเดียวกันกับการชะลอตัวทางเศรษฐกิจของประเทศ อีกทั้ง การปรากฏสัญลักษณ์ของภาวะสูงวัยบนขบวนรถไฟอันเป็นภาพตัวแทนของญี่ปุ่นสมัยใหม่ อาจหมายถึงการตระหนักถึงการดำรงอยู่ร่วมในสังคมเมืองของผู้สูงอายุในฐานะโครงสร้างพื้นฐานด้านกายภาพ (living infrastructure) อย่างไรก็ดี สังเกตได้ว่าบทบาทของผู้สูงอายุช่วงถดถอยของเศรษฐกิจญี่ปุ่นเป็นต้นมา ได้รับการส่งเสริมระดับชุมชนท้องถิ่นมากขึ้น อย่างเช่นกรณีอิบะไซ รวมถึงการจ้างงานใหม่ผ่านกลไกตัวแทนกิ่งภาครัฐ ด้วยมุมมองต่อผู้สูงอายุในฐานะทรัพยากรมนุษย์ผู้สร้างมูลค่าและคุณค่าทางสังคมซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

สถาบันที่เกี่ยวข้องกับการจัดการแรงงานผู้สูงอายุในญี่ปุ่นโดยตรง คือ สมาคมศูนย์ทรัพยากรมนุษย์สำหรับผู้สูงอายุระดับชาติ (National Silver Human Resources Center Association; NSHRC) ก่อตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการ ในปี 1982 โดยเริ่มจากพื้นที่ในเขตโตเกียว อาศัยอำนาจตามกฎหมายว่าด้วยการจ้างงานผู้สูงอายุ ตามพระราชบัญญัติการรักษาเสถียรภาพด้านการจ้างงานผู้สูงอายุ (Act on Stabilization of Employment

of Elderly Persons 1971 และฉบับแก้ไข) NSHRC ซึ่งมีสถานะเป็นสมาคมที่จัดตั้งขึ้นเพื่อประโยชน์สาธารณะ มีโครงสร้างการดำเนินงานขึ้นอยู่กับระบบสมาชิกเป็นหลัก สำนักงานส่วนกลางทำหน้าที่สนับสนุนด้านข้อมูล เครือข่ายความร่วมมือ และนโยบายส่งเสริมเพื่อกระตุ้นให้เกิดการจ้างงานใหม่ในภาพรวมของประเทศ โดยรับเงินอุดหนุนจากกระทรวงสาธารณสุข แรงงาน และสวัสดิการ (Ministry of Health, Labor, Welfare) ตลอดจนงบประมาณจัดสรรโดยหน่วยงานรัฐระดับจังหวัดและเมือง มูลค่าอันเกิดจากการทำงานของสมาชิก SHRC เฉพาะปี 2023 มีการจ้างงานสูงถึง 3,040,000 ครั้ง คิดเป็นมูลค่ากว่า 311 พันล้านเยน หรือราวๆ 70 พันล้านบาท ส่วนใหญ่เป็นการจ้างงานโดยปัจเจกและครัวเรือนมากกว่าองค์กรภาครัฐหรือภาคเอกชน ถึงกระนั้นภายในแต่ละจังหวัดยังมีสำนักงานสาขาย่อยแบ่งตามระดับพื้นที่ออกเป็นเมือง (city) ชุมชน (town) เว้นแต่ในมหานครโตเกียวที่มีการแบ่งเขตพิเศษ (ward) ซึ่งใหญ่กว่าระดับเทศบาลท้องถิ่น สำนักงานย่อยซึ่งได้รับจัดสรรงบประมาณน้อยจำเป็นต้องพึ่งพารายได้จากเปอร์เซ็นต์การจ้างงานผู้สูงอายุ จากข้อมูลของ NSHRC ปี 2023 พบว่าศูนย์ทรัพยากรมนุษย์ SHRC ทั่วประเทศมีอยู่ทั้งสิ้น 1,308 แห่ง จำนวนสมาชิกอายุ 60 ปีขึ้นไปอยู่ที่ 682,000 คน สองในสามส่วนเป็นเพศชาย ลดลงตามลำดับจากปี 2009 ซึ่งมีสถิติสมาชิกสูงสุดโดยอายุเฉลี่ยสมาชิกอยู่ที่ 74 ปี ทว่าสัดส่วนสมาชิกที่อายุมากกว่า 75 ปีขึ้นไป มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ เนื่องจากในปี 2025 ประชากร Baby Boomer ที่เกิดช่วงปี 1950 จะมีอายุครบ 75 ปี สังเกตได้ว่าอายุเฉลี่ยที่เพิ่มมากขึ้นในการจ้างงานใหม่สัมพันธ์กับการขยายอายุเกษียณเป็น 65 ปี ของญี่ปุ่น ขณะที่รัฐบาลส่งเสริมระบบการจ้างงานต่อเนื่องและการจ้างงานใหม่ให้ครอบคลุมกับภาวะสูงวัยในปัจจุบัน (NSHRC 2023)

การจ้างงานใหม่ (reemployment) มีข้อกำหนดลักษณะงานที่ค่อนข้างชัดเจนว่าเป็นงานชั่วคราว ระยะสั้น และงานเบา (haken-tanki-keisagyō; 派遣-短期-軽作業) ด้วยข้อกำหนดเวลาทำงานไม่เกิน 10 วันต่อเดือน และไม่เกินกว่า 20 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ SHRC ทำหน้าที่ประสานระหว่างผู้จ้างงานและสมาชิกแรงงานชิรุบาร์ เป็นตัวแทนรับงานว่าจ้างจากครัวเรือน องค์กรเอกชน องค์กรรัฐ และอื่นๆ และจัดหาสมาชิกแรงงานสูงวัยผู้ลงทะเบียนสมัครงานไว้ให้เหมาะสมตามคุณสมบัติการจ้างงาน ค่าตอบแทนจากผู้ว่าจ้างจะดำเนินการผ่าน SHRC เพื่อจ่ายให้กับแรงงานสูงวัยต่อไป สัญญาจ้างแรงงานสูงวัยจึงอยู่ในลักษณะลูกจ้างแบบอะเคน (dispatched employee) พรทิพย์ วาคาบายาชิ (2555) วิเคราะห์ว่าแรงงานแบบอะเคนเผชิญความเสี่ยงด้านค่าจ้างแรงงานและสวัสดิการมากที่สุดเมื่อเทียบกับแรงงานในรูปแบบการจ้างงานแบบอื่น เนื่องจากการจ้างงานทางอ้อมผ่านบริษัทตัวกลาง สภาพการจ้างงานของแรงงานจึงขึ้นอยู่กับบริษัทตัวแทนนี้

เป็นหลัก ส่งผลให้แรงงานสะเคนซึ่งมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นในกลุ่มคนจบใหม่ ผู้หญิง และผู้สูงอายุ เผชิญความไม่มั่นคงจากการจ้างงานแม้เป็นการทำงานในระบบ ในภาพรวมทางเศรษฐกิจแรงงานสะเคนจึงสะท้อนความเหลื่อมล้ำด้านรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อครัวเรือนในสังคมญี่ปุ่นด้วย

ปัจจุบันแรงงานชิรุบาร์ซึ่งถือเป็นแรงงานสะเคนกลุ่มสำคัญในบริบทสังคมสูงวัยเข้าถึงงานในลักษณะการอำนวยความสะดวกให้ผู้คนในสังคมเมืองซึ่งเผชิญกับข้อจำกัดเรื่องพื้นที่และเวลาแบบสมัยใหม่ (caring for others) ควบคู่ไปกับการส่งเสริมให้ผู้สูงอายุยังคงทำงานต่อเนื่องเพื่อป้องกันการเข้าสู่ภาวะถูกดูแลอย่างเต็มรูปแบบ (being cared in long-term care) ลักษณะงานอาจแบ่งได้เป็น (1) งานบริการในปริมาณตลอดรอบครัวประเภททำความสะอาด ซ่อมปั๊มหรือทำงานจิปาตะแทน ทำอาหาร ดูแลเด็กและผู้สูงอายุ เป็นต้น (2) งานดูแลจัดการบ้านและที่ดินว่างให้อยู่ในสภาพที่ดีและพร้อมใช้งาน รวมถึงอำนวยความสะดวกและจัดระเบียบในการเดินสัญจรในชุมชน (3) งานพูดคุยและรับฟัง สร้างความรู้สึกสบายใจ (4) งานใช้ประสบการณ์ความชำนาญ เจรจาประชาสัมพันธ์ แผนกต้อนรับ ระบบเอกสารบัญชี นำเที่ยวในท้องถิ่น สอนทำงานฝีมือตามภูมิปัญญา เหมือนกับนกฮูกเจ้าปัญญา (Chiebukuro) มาสคอตประจำ NSHRC ที่ถูกสร้างเป็นภาพตัวแทนของผู้สูงอายุผู้มีภูมิปัญญาความรู้จากประสบการณ์ชีวิต จากข้อมูลล่าสุดของ NSHRC ประเภทงานที่แรงงานสูงวัยได้รับการว่าจ้าง จำนวนเกินกว่าครึ่งหนึ่งอยู่ในหมวดการขนส่ง การทำความสะอาด และบรรจุนสินค้า เช่น งานทำความสะอาดภายในและภายนอกอาคาร งานตัดแต่งสวน งานจัดระเบียบรถเข็นในห้างสรรพสินค้า และรถจักรยานโกล์ฟสถานีรถไฟ รองลงมาคืองานบริการ เช่น งานจัดการอาคาร งานประชาสัมพันธ์ งานบ้าน งานดูแล งานรักษาความปลอดภัยทั่วไป

งานเหล่านี้ไม่เพียงเป็นช่องทางการสร้างรายได้เสริมจากเงินเกษียณที่แรงงานแต่ละคนได้รับ แต่ยังถูกอธิบายโดยเป้าหมายของโครงการต่อการสร้างคุณค่าความหมายต่อการมีชีวิตอยู่ทั้งต่อตนเองและสังคม ตามแนวคิดอิกิไก (ikigai; 生き甲斐) อาจแปลเป็นภาษาอังกฤษได้ว่า “sense of self-worth through productive activity” (Scott 2014a, 14) งานที่ทำโดยหน้าที่มุ่งเน้นเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ใช้บริการ แต่ก็ทำให้ปัจเจกเกิดความรู้สึกมีชีวิตชีวาและเห็นความสำคัญของตนเอง แปรทุนต่าง ๆ ที่ได้รับจากการทำงานเป็นอิกิไกให้กับชีวิต ยิ่งไปกว่านั้น เราอาจวิเคราะห์การทำงานของแรงงานชิรุบาร์ในพื้นที่เมืองได้ในฐานะกระบวนการสร้างพื้นที่การสัมพันธ์ หรืออิบะโซ กับชุมชนรอบข้าง ด้วยการใช้เวลาทำสิ่งที่ตนเลือก แม้จะเป็นการทำงานตามความจำเป็นโดยเงื่อนไขของสังคม คล้ายอาสาสมัครแบบได้รับค่าตอบแทน (paid volunteerism ดังที่ SHRC

พยายามส่งเสริมเช่นกัน) อนึ่ง ระบบการจ้างงานใหม่อาจเป็นกลไกการจ้างงานแบบยืดหยุ่นถึงอิสระ ที่แรงงานชิบูบาร์สามารถเข้าถึงทุนและการขับเคลื่อนสังคมด้วยพลังของการมีชีวิตอยู่ ภายใต้โครงสร้างความไม่มั่นคงของการทำงานและสวัสดิการระดับประเทศอันเป็นช่องว่างสำคัญของความเป็นสมัยใหม่

บทส่งท้าย: อิทธิพลของแรงงานชิบูบาร์ในระบบทุนนิยม

“แรงงานชิบูบาร์” ในบทความนี้ ได้สื่อถึงผู้สูงอายุที่ยังคงทำงานทั้งในและนอกระบบ สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจเพื่อสนับสนุนการดำรงชีพ ขณะเดียวกันนั้น กิจกรรมการทำงานยังก่อให้เกิดคุณค่าต่อสังคมโดยรวม ความแตกต่างหลากหลายทางชนชั้นทางสังคมเศรษฐกิจของปัจเจกสูงอายุในพื้นที่เมืองเป็นบริบทหลักในการวิเคราะห์ที่สำคัญไปกว่าเงื่อนไขอายุของแรงงานชิบูบาร์ซึ่งอาจเริ่มตั้งแต่ 55 ปี อันเป็นช่วงวัยเปลี่ยนผ่านสถานะการทำงานจากองค์กรหรือสถานที่ทำงานเดิม สู่การจ้างงานรูปแบบใหม่ หลายคนทำมากกว่าหนึ่งงานพร้อมกัน จนถึงอายุมากกว่า 80 ปี ภายใต้ระบบบำนาญของญี่ปุ่นปัจจุบันที่อิงตามอายุเกษียณ 65 ปี เป็นการปรับเพดานอายุเกษียณขึ้นตามลำดับจาก 60 ปีในทศวรรษ 2010 เริ่มต้นใช้ในกลุ่มประชากรชายก่อนประชากรหญิง ทั้งนี้ ระบบบำนาญญี่ปุ่นแบ่งเป็นสองแบบหลัก คือ บำนาญแห่งชาติ (National Pension; Kokumin Nenkin) และ บำนาญลูกจ้าง (Employee Pension Insurance; Kousei Nenkin) บำนาญแห่งชาติเป็นบำนาญพื้นฐานที่มีระบบการสะสมและจ่ายเงินเมื่อถึงอายุเกษียณในอัตราคงที่ตามกฎหมายกำหนด ขณะที่บำนาญลูกจ้างขึ้นอยู่กับการประกันตามสัดส่วนรายได้ก่อนเกษียณที่ผู้เป็นลูกจ้างได้จ่ายเข้าระบบ แล้วองค์กรนายจ้างจ่ายสมทบ แม้จะสามารถถอนเงินบำนาญก่อนครบอายุสัญญาได้ตามกรณีตามกฎหมายกำหนดแต่สัดส่วนเงินที่ได้ก็จะถูกหักตามเงื่อนไขด้วย ส่งผลให้ผู้สูงอายุจำนวนไม่น้อยเลือกทำงานต่อเพื่อเก็บออมสำหรับอนาคต

ด้วยเหตุนี้ แนวโน้มการทำงานในช่วงครึ่งหลังของชีวิตในสังคมญี่ปุ่นจึงดำเนินไปด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ ต่อเนื่องจากช่วงวัยแรงงานซึ่งสภาพการจ้างงานเป็นแบบระยะสั้นมากขึ้น ประกอบกับสัดส่วนเงินบำนาญที่จะได้รับกรณีที่ต้องการทำงานต่อหลังเกษียณ จะต้องทำงานไม่เกินจำนวนชั่วโมงที่กำหนด ผู้สูงอายุจึงทำงานหารายได้สำหรับใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและขยายเวลาสะสมเบี้ยประกันสำหรับตนเองในอนาคต ท่ามกลางข้อกังวลต่อความไม่แน่นอนของระบบประกันสังคมว่าจะสามารถจัดสรรบำนาญคืนในอนาคตหรือไม่ หากในอนาคตมีการขยายอายุเกษียณออกไปถึง

70 ปี Bass Scott (2014b, 55-6) พบว่าผู้สูงอายุญี่ปุ่นมีอัตราการการทำงานเพื่อตอบสนองความจำเป็นด้านรายได้สูงกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศพัฒนาแล้วอื่นๆ ในโลกตะวันตก แม้นโยบายการปฏิรูประบบบำนาญของญี่ปุ่นตั้งแต่ทศวรรษ 1980 จะคำนึงถึงเสถียรภาพด้านประชากรและเศรษฐกิจภายในประเทศเป็นหลัก เน้นเพิ่มโอกาสการจ้างงานต่อเนื่องในประชากรสูงอายุ ควบคู่กับการส่งเสริมการให้คุณค่ากับเป้าหมายการมีชีวิตร (ikigai) ตั้งแต่วัยเด็กจนถึงวัยชรา เป็นการยังคุณค่าประโยชน์ (productivity) ในการดำเนินชีวิต Toshiya Kitayama (2024) วิเคราะห์ว่าญี่ปุ่นเป็นรัฐสวัสดิการเฉพาะแบบที่ระบบสวัสดิการพัฒนาขึ้นพร้อมกับระบบการจ้างงาน (โดยเฉพาะในองค์กร) และมีระบบครอบครัวเป็นรากฐานของการดูแลสมาชิกทางสังคมอีกชั้นหนึ่ง ส่วนรัฐและทุนทำงานร่วมกันผ่านข้อตกลงในการจัดหาบริการสาธารณะต่างๆ เช่นเดียวกับประเทศพัฒนาหลายแห่งที่ใช้ระบบทุนนิยมสวัสดิการ (welfare capitalism) โดยอาศัยการพึ่งพากันระหว่างภาครัฐและระบบทุนนิยมในการจัดสวัสดิการให้กับประชาชน

ตัวอย่างการจ้างงานใหม่ผ่านศูนย์ทรัพยากรมนุษย์สูงวัยของญี่ปุ่น ไม่อาจสะท้อนภาพรวมการทำงานของผู้สูงอายุได้ทั้งหมด แต่สามารถชี้ให้เห็นถึงระบบการจับคู่งานกับคนในแต่ละบริบทพื้นที่ งานที่ท้องถิ่นต้องการอาจเรียกร้องทักษะเฉพาะแบบใหม่ ทำให้ผู้สูงอายุจำเป็นต้องปรับตัวจากอัตลักษณ์ทางสังคมเดิม ขณะเดียวกันงานหลายอย่างมักถูกจัดหาดำเนินการตามอัตลักษณ์ทางเพศและชนชั้น โดยส่วนใหญ่เป็นงานที่ต้องรับผิดชอบคนเดียวมากกว่างานที่ต้องอาศัยการทำงานเป็นทีมหรือสัมพันธ์กับคนทำงานคนอื่น การเป็นแรงงานสูงวัยภายใต้ระบบทุนนิยมจึงเสี่ยงต่อการขูดรีดทั้งทางตรงและทางอ้อม อย่างไรก็ตาม การสร้างพื้นที่การทำงานอย่างมีคุณค่าและมูลค่าให้กับแรงงานสูงวัยอาจเป็นวิถีทางในการกัดกร่อนทุนนิยม (eroding capitalism) ได้เช่นกัน ดังที่ อิริค ไวท์ (2564) เสนอว่าการฉกฉวยพื้นที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบทุนด้วยการมีสหภาพหรือเครือข่ายการมีส่วนร่วมทางสังคมเศรษฐกิจแบบต่อรองได้แทรกอยู่ภายในสังคมทุนนิยม กล่าวคือ สร้างระเบียบใหม่ที่ท้าทายตรรกะแบบตลาดซึ่งวางอยู่บนแนวคิดเรื่องผลประโยชน์และการแข่งขันอย่างเข้มข้นแบบทุนนิยม ด้วยการเน้นย้ำถึงความจำเป็นสังคมที่ต้องมาก่อนการสะสมทุน แนวคิดนี้สอดคล้องกับกระแสทุนนิยมครอบคลุม หรือ Inclusive capitalism เป็นแนวคิดที่เสนอหนทางแก้ไขวิกฤตความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมอันเนื่องมาจากการแผ่ขยายอำนาจแทรกซึมของทุนนิยมเอง ด้วยการมุ่งสร้างโอกาสการจ้างงานสำหรับแรงงาน การขยายฐานการผลิตเพื่อรองรับกำลังแรงงาน และการสร้างความยุติธรรมให้กับชีวิตแรงงานตั้งแต่การได้ค่าตอบแทนจากการทำงานจนถึงสวัสดิการหลังเกษียณ (The Coalition of Inclusive Capitalism, 2021)

ขณะที่การปฏิรูประบบประกันสังคมและสุขภาพของญี่ปุ่นตั้งแต่ทศวรรษ 1990 มีทิศทางสู่การดูแลตัวเอง (self-care) และการดูแลที่บ้าน (home-care) เป็นเป้าหมายสูงสุดของสวัสดิการในญี่ปุ่น (Golden Plan) โดยเฉพาะการยืดระยะเวลาการเข้ารับการดูแลระยะยาว (long-term care) อันเนื่องมาจากภาวะสมองเสื่อม (dementia) และภาวะเปราะบาง (frailty) เมื่อสมองและร่างกายอ่อนแอลงมักนำมาซึ่งความเสี่ยงต่อปัญหาสุขภาพและอุบัติเหตุ เครือข่ายหน่วยงานภาครัฐ เอกชน ประชาสังคมระดับท้องถิ่น จึงรณรงค์ขับเคลื่อนกิจกรรมเกี่ยวกับผู้สูงอายุก่อนระยะเปราะบาง (pre-frailty stage) บนฐานคำอธิบายว่าสวัสดิภาพในระดับครอบครัวและชุมชนเป็นปัจจัยเสริมความมั่นคงด้านรายได้ จากบำนาญและการทำงาน ส่งผลโดยตรงต่อมิติการดำรงชีวิตทุกด้านตั้งแต่ที่อยู่อาศัย อาหารการกิน การรักษาพยาบาล รวมถึงความสุขความสัมพันธ์จากงานอดิเรกของผู้สูงอายุด้วย เห็นได้ว่า ภาวะสูงวัยเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ในการดูแลมากกว่าอายุที่เป็นตัวเลข เช่นปรากฏการณ์การกลับด้านของการดูแล “8050” และทะยานสู่ “9060” กล่าวคือ ผู้สูงอายุในวัย 80-90 ปี กลายเป็นผู้ดูแลผู้สูงอายุวัย 50-60 ปี มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นตามการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรและสังคมเศรษฐกิจ จากเดิมการดูแลระหว่างรุ่นโดยวัยแรงงานต่อวัยสูงอายุ ปรับสู่การพึ่งพาระหว่างกันของแรงงานสูงวัยบนระนาบอายุที่กว้างขึ้น

การปรับตัวต่อภาวะสูงวัยจึงหมายถึงการปรับรูปแบบการใช้ชีวิต การทำงาน และสวัสดิการสังคม ปัญหาการแยกตัวทางสังคมในกลุ่มผู้สูงอายุมีสาเหตุสัมพันธ์กับบริบทสังคมแบบส่วนรวมของญี่ปุ่น มากกว่าเป็นปัญหาจากตัวปัจเจก Tamaki Saito (2019) นักวิชาการด้านจิตวิเคราะห์ของญี่ปุ่นประมาณการณ์ผลการสำรวจระดับชาติว่า กลุ่มวัยกลางคนถึงสูงวัยที่ใช้ชีวิตโดดเดี่ยวว่าอาจสูงถึงล้านคนทั่วประเทศ ในจำนวนนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย และหากมีการสำรวจในระดับท้องถิ่นอาจยิ่งสะท้อนตัวเลขที่เข้าใจได้ความเป็นจริง เหตุผลของการเลือกอยู่ด้วยตัวเองโดยปฏิเสธความช่วยเหลือจากสังคมภายนอกมีความซับซ้อนกว่าความต้องการหลีกเลี่ยงสังคม แต่หลายครั้งเป็นไปเพื่อยืนยันถึงการพึ่งพาตนเอง การปฏิเสธระบบสังคมที่กดดัน ในทางกลับกัน สิ่งเหล่านี้ยังสะท้อนว่ากลไกการกำกับควบคุมสังคมโดยระบบสถาบันเป็นหลักอาจเป็นสาเหตุสำคัญในการปิดกั้นโอกาสและศักยภาพของการดำรงอยู่ของปัจเจกในสังคมญี่ปุ่นสมัยใหม่ด้วย (Sainowaki 2022)

กล่าวโดยสรุป บทความนี้พยายามชี้ให้เห็นว่าการได้เป็นตัวเองในพื้นที่และเวลาทางสังคมตามแนวคิดอิบะโชในบริบทของชุมชนเมืองในญี่ปุ่น เกี่ยวโยงกับทั้งการทำงานและการใช้เวลาว่าง ทั้งสองกิจกรรมต่างจำเป็นต้องอาศัยพื้นฐานสวัสดิการและโอกาสการขับเคลื่อนการสร้างพื้นที่ (ibasho making) ตามความสนใจของปัจเจก การเคลื่อนไหวเชิงพื้นที่โดยผู้สูงวัยในลักษณะดังกล่าวถือเป็นกระบวนการสร้างความหมายในระดับชีวิตประจำวันท่ามกลางความเสี่ยงแห่งยุคสมัย การตระหนักถึงการดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้สังคมแห่งภาวะสูงวัยซึ่งปัจเจกต่างมีเป้าหมายในการใช้ชีวิตทางสังคมและการทำงาน อาจขยายสู่เครือข่ายความสัมพันธ์แบบพึ่งพาโดยอิสระในปริภูมิชุมชนมากยิ่งขึ้น นับเป็นสวัสดิการในทางปฏิบัติที่เข้าถึงได้บนความสัมพันธ์แบบเพื่อน (fellowship) ระหว่างคนต่างช่วงอายุ อิบะโชจึงเป็นอีกหนึ่งความเป็นไปได้ทางสังคมแบบไม่เป็นทางการต่อการเป็นผู้สูงอายุในแบบที่ตนเองต้องการ โดยไม่ยึดถือรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเป็นหลักแต่ปรับเปลี่ยนตามความเป็นสังคมนั้นๆ ถักทอข่ายใยประคับประคองการมีชีวิตอยู่ (life crafting) อย่างอิสระในสังคมญี่ปุ่น

เอกสารอ้างอิง

- พรทิพย์ วาคาบายาชิ. 2555. แรงงานแบบอะเคนในสังคมญี่ปุ่น. *วารสารญี่ปุ่นศึกษา* 29 (1): 60-75.
- ไรท์, อีริค โอลิน. 2564. *How to ต่อต้านทุนนิยมในศตวรรษที่ 21*. แปลโดย พงษ์ประภัสร์ แสงสุริยง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สำนักนิติตสามย่าน.
- วาริชา วงศ์พยัต. 2560. “จากประเพณี สุวิถีสมัยใหม่: พื้นที่ในระหว่างในการอยู่อาศัย ญี่ปุ่น.” *วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย* 66: 139-156.
- Alt, Matt. 2021. *Pure invention: How Japan Made the Modern World*. New York: Crown.
- Benedict, Ruth. 1946. *The Chrysanthemum and the Sword: The Patterns of Japanese Culture*. Boston: Houghton Mifflin.
- Doi, Takeo. 1973. *The Anatomy of Dependence*, translated by John Bester. Tokyo: Kodansha.
- Dower, John W. 1999. *Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War II*. W.W. New York: Norton and Company.
- Guo, Zijia. 2021. “A Review of Social and Cultural Causes of Hikikomori: Collectivism in Japan.” Proceedings of the 2021 International Conference on Public Art and Human Development (ICPAHD). *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* 638: 727-731. Amsterdam: Atlantis Press.
- Hirata, Oriza. 1998. *Engeki Nyumon* (Introduction to Drama). Tokyo: Kodansha Gendai Shinsho series.
- Ivy, Marilyn. 1995. *Discourses of the Vanishing: Modernity Phantasm Japan*. Chicago: The University of Chicago.
- Kitayama, Toshiya. 2024. “The Welfare State in Japan.” In *Public Administration in Japan*, edited by Koichiro Agata, Hiroaki Inatsugu, and Hideaki Shiroyama, 133-48. London: Palgrave Macmillan.

- Kiyota, Emi et al. .2019. “The Ibasho Toolkit: A Toolkit for Learning about the Ibasho Principles and How to use Them to Implement a Program and Place.” Accessed April 29, 2024. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/392021592832559873/pdf/The-Ibasho-Toolkit-A-Toolkit-for-Learning-About-the-Ibasho-Principles-and-How-to-Use-them-to-Implement-a-Program-and-Place.pdf>.
- Kondo, Dorinne K. 1990. *Crafting Selves: Power, Gender, and Discourses of Identity in a Japanese Workplace*. Chicago: The University of Chicago.
- Nakane, Chie. 1967. “Group Characteristics Based on ‘Place’.” Translated by Paul Roquet. *Review of Japanese Culture and Society* 25: 170-178.
- NSHRC. 2023. “Overview of the Silver Human Resources Center.” Accessed October 28, 2023. <https://www.mhlw.go.jp/file/06-Seisakujouhou-10500000-Daijinkanboukokusaika/summary.pdf>
- Nishimoto, Yoichi. 2018. “Friendly Authoritarianism and Neighborhood Associations in Rural Japan: A Case from Noto Peninsula.” *Bulletin of the Faculty of Human Sciences Kanazawa University* 10: 1-24.
- Reid, Thomas R. 1999. *Confucius Lives Next Door: What Living in the East Taught me about Living in the West*. New York: Random House.
- Sainowaki, Keiko. 2022. “Is There a Way to Reach Out? Thoughts on the Aging ‘Hikikomori’ Population.” Accessed October 28, 2023. <https://www.nippon.com/en/japan-topics/bg900363/#>.
- Saito, Tamaki. 2019. “The Reality of 1 Million ‘Middle-Aged and Elderly Hikikomori’ — The Aging of Hikikomori is a Major Issue for All of Society.” *Discuss Japan—Japan Foreign Policy Forum* 52. Accessed April 28, 2024. https://www.japanpolicyforum.jp/pdf/2019/no52/DJweb_52_soc_01.pdf.
- Scott, Bass. 2014a. “Introduction: Japan’s Aging Society.” In *Public Policy and the Old Age Revolution in Japan*, edited by Scott Bass, Robert Morris, and Masato Oka, 6-16. London: Routledge.
- _____. 2014b. “An Overview of Work, Retirement, and Pensions in Japan.” *Public Policy and the Old Age Revolution in Japan*, edited by Scott Bass, Robert Morris, and Masato Oka, 53-72. London: Routledge.

- Shimizu, Ryo. 2017. "The Progression of Urbanization and Spatial Formation in Japan after World War II." Accessed October 28, 2023. https://jarcs.sakura.ne.jp/jarcs_en/papers_files/rshimizu.pdf.
- Sugimoto, Yoshio. 1999. "Making Sense of Nihonjinron." *Thesis Eleven* 57(1): 81-96.
- _____. 2014. *An Introduction to Japanese Society*. (4th ed). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tanaka, Yasuhiro. 2019. *Machi no Ibasho, Shisetsu Dewa Naku. – Doutsukurare, Unnei, Keishousareru ka (A Place in the Town, Not a Facility. – How is it Created, Managed, and Inherited?)*. Tokyo: Suiyosha Publishing.
- _____. 2021. *Watashi no Ibasho, Kono Machi no. – Seido no Sotogawa to Uchigawa kara Miru Dai San no Basho (My Place, In This Town. – A Third Place Seen from Outside and Inside the System)*. Tokyo: Suiyosha Publishing.
- The Coalition for Inclusive Capitalism. 2021. "Framework for Inclusive Capitalism: New Compact among Business, Government and American Workers." Accessed October 29, 2023. <https://coalitionforinclusivecapitalism.com/wp-content/uploads/2021/02/The-Framework-for-Inclusive-Capitalism-1.pdf>.